

voorbeelden van. Misschien kunnen historici ook niet goed met deze stijlvorm uit de voeten. Te weinig voetnoten?

Sociologen als Abram de Swaan en Kees Schuyt hebben mij als historicus van de verzorgingsstaat vaak geïnspireerd. Zij hadden de durf om het doek met grote streken op te zetten en ik voelde mij uitgedaagd de details in te vullen. Als lezer van deze bundel was ik teleurgesteld. De preoccupaties van de auteur staan te ver van mij af (ik ben geen generatiegenoot) en de actuele kwesties waarop de stukken een antwoord moeten geven, lijken deels al weer oud nieuws. De auteur is echter een dapper man die tegen de tijdgeest in durft te gaan en weigert zijn mond te houden. Hij houdt zich in ieder geval aan zijn eigen raadgeving voor een goede oude dag: dat deze creatief en productief moet worden ingevuld. We zullen nog wel van Kees Schuyt horen.

Daniële Rigter

Historisch onderzoeksbureau Ecade

Jan B. Smit, *Sporen van moderniteit. De sociaal-economische ontwikkeling van de regio Liemers (1815-1940)* (Hilversum: Verloren, 2010) 541 p.

ISBN 978 90 8704 161 8. Tevens verschenen als proefschrift aan Wageningen University.

Ten oosten van Arnhem en grenzend aan de Achterhoek bevindt zich de Liemers, een regio die wordt ingeklemd door Duitsland en de rivieren Neder-Rijn, IJssel en Oude IJssel. Ondanks de duidelijke herkenbaarheid van de Liemers op de kaart van Nederland, zijn er nauwelijks studies over deze regio verschenen. Het boek *Sporen van moderniteit. De sociaal-economische ontwikkeling van de regio Liemers (1815-1940)* vult deze lacune op. Het is opgenomen als deel 61 in de Werken van Gelre, de vereniging voor de Gelderse geschiedbeoefening. Auteur Jan Smit heeft dit boek als proefschrift geschreven naast zijn dienstverband als docent geschiedenis aan een middelbare school. Dat hij met overgave te werk is gegaan, blijkt ook uit de omvang van het boek: ruim 400 pagina's tekst worden aangevuld met honderd pagina's bijlagen.

De analyse begint in het jaar 1815, het jaar waarin enkele Duitse gebiedjes (de Kleefse enclaves) aan het Koninkrijk der Nederland werden toegekend. Volgens de inleiding wil Smit een 'tweedimensionaal integratieproces' volgen, dat enerzijds bestaat uit het proces van regiovorming zelf en anderzijds de integratie van de Liemers in de Nederlandse natiestaat behelst. Beide processen worden nader bekeken door een scherpe analyse van de demografische, sociaal-economische, infrastructurele en politieke patronen in de regio en de spiegeling daarvan aan nationale ontwikkelingen. Zo wordt het proces van regiovorming beschreven door de gezamenlijke kenmerken van de Liemerse gemeenten te bespreken. Karakteristiek voor het gebied is het ontbreken van grote steden. Deze konden niet tot ontwikkeling komen doordat de bevolking gericht was op Arnhem en (in mindere mate) Doesburg en Doetinchem. De ruimtelijke oriëntatie op plaatsen buiten de Liemers werd versterkt door de in 1856 geopende spoorverbinding Arnhem-Oberhausen (met een station in Zevenaer) en de lokaalspoorlijn Arnhem-Doetinchem-Winterswijk uit 1885.

Beeldbepalend was de sociale, culturele en politieke dominantie van het katholicisme in de regio. De verhoudingswijze grote bevolkingsgroei aan het einde van de negentiende eeuw stond bijvoorbeeld in verband met de seksuele moraal die werd in-

gegeven door de katholieke levensovertuiging. Op politiek-bestuurlijke vlak was sprake van een katholiek emancipatieproces. Detailstudies in Gendringen en Zevenaar laten zien hoe katholieke gemeenteraadsleden in de tweede helft van de negentiende eeuw de overhand kregen. Het emancipatieproces werd begeleid en aangewakkerd door de katholieke elite, bovenal de familie Van Nispen. Leden van de 'Van Nispen clan' waren een spil in politieke netwerken op zowel het lokale en provinciale als op het nationale niveau. Door het grootgrondbezit van deze familie waren zij bovendien leidende figuren in het agrarisch-economische leven van de regio. In de beschrijving van dit machtsbolwerk komt Smit wat lossen van de feiten. Het verhaal krijgt hierdoor meer vaart, mede door de intriges en onenigheden die zich manifesteerden tussen verschillende broers uit de familie Van Nispen. Er wordt een interessant verband gelegd door het publieke optreden van de elite en het ontstaan van een katholiek 'wij-gevoel'.

De dominantie van de katholieke elite zorgde tegelijkertijd voor een conservatieve basishouding in het gebied. Er werd niet geëxperimenteerd met industriële vormen van bedrijvigheid. Nijverheid bleef tot in de twintigste eeuw enigszins archaisch, mede door de continuïteit en uitbouw van baksteenfabriek. In het eerste kwart van de twintigste eeuw werden hier een inkt- en sigarettenfabriek te Zevenaar aan toegevoegd. Vermeldenswaard zijn de ijzergieterijen, waarin honderden arbeiders emplooi vonden. Een getuigenis van deze ontluikende industrie is de onlangs gerenoveerde DRU-fabriek te Ulft. Desondanks was de regio Liemers geen kraamkamer van innovatie, noch van baanbrekende ideeën over economische sturing en industriële politiek. Deze afwachtende houding, zo onderstreept Smit, was in veel meer gebieden terug te vinden. De idee dat de Liemers een 'achtergestelde regio' zou zijn moet dan ook worden bestreden. Ook in de agrarische economie en de beroepenstructuur laat de Liemers veel meer dynamiek zien dan de beeldvorming ons doet geloven. Deze constatering is een waardevolle nuancering op het frequent aanwezige geschiedbeeld dat perifeer gelegen regio's ver achter lopen bij allerhande nationale trends.

Sporen van moderniteit is een doorwrocht boek: op een zeer degelijke wijze wordt een kennislacune opgevuld en worden heersende opvattingen genuanceerd. Kritisch beschouwd kan dit ook als een wat al te traditionele benadering worden opgevat. De Liemers had zich goed geleend voor talloze grensverleggende onderzoeksvragen, zoals: Wie of wat bepaalt wat regionale identiteit is? Welke krachten en machten steken achter de sociale constructie van regio's? Of: welke invloed heeft het nationalisme gehad op de sociaal-economische en culturele betrekkingen aan de Duits-Nederlandse grens? Eén of meerdere van deze actuele onderzoeksperspectieven zijn terzijde gelaten of impliciet gebleven. Maar dit doet niets af aan de kracht van dit werk, dat een schat aan informatie boekstaaft en een bijdrage levert aan de historische kennis van Nederland – in het geheel en zijn delen.

Marijn Molema

Rijksuniversiteit Groningen/Wageningen University